

УДК 65.011

Ю.Є. Осацька

кандидат економічних наук
Дніпропетровська державна фінансова академія**ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ І СФЕРИ ПРОЯВУ ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ***У статті розглянуто сутність і сфери прояву відносин власності.***Ключові слова:** *власність, виробництво, відносини власності, виробничі ресурси.***I. Вступ**

Ринкова трансформація існуючих у радянські часи відносин власності за історичними мірками відбулася практично миттєво. Оскільки цей процес був головним напрямом економічної реформи, то він привертав і продовжує привертати пильну увагу багатьох науковців. У зв'язку з цим слід виділити фундаментальні праці таких вчених, як: Г.В. Задорожній, І.В. Лазня, М.Х. Корецький, Л.Ю. Мельник, В.О. Рибалкін та ін. Проте дотепер залишається низка дискусійних або недостатньо розроблених аспектів власності. Один із них – економічний зміст і сфери прояву відносин власності.

II. Постановка завдання

Метою статті є дослідження економічного змісту та сфер прояву відносин власності.

III. Результати

Сутність відносин власності тривалий час визначалася як "... привласнення людиною створених у виробництві благ" [6, с. 230]. "Відносини привласнення здійснюються через виробництво, обмін, розподіл, споживання засобів виробництва; життєвих благ; за межами цих процесів власність не існує" [1, с. 43]. Деякі дослідники справедливо підкреслюють, що привласнення є водночас моментом відчуження – поняття, парне привласненню [3, с. 10].

Безумовно, "відчуження – привласнення" – це процес, передумова, вихідний момент власності. З його закінченням з'являється новий власник. У зв'язку з цим заслуговує на увагу теза І.В. Лазні, згідно з якою власність і привласнення – різні, хоч і тісно пов'язані, категорії. Тобто "власність – це привласнення, що здійснилось" [3, с. 10].

Отже, власність починається з відносин двох суб'єктів з приводу відчуження об'єкта одним і привласнення іншим. Результатом цього процесу є належність об'єкта конкретному власникові.

Сфери прояву процесу відчуження і привласнення різноманітні. Логічно припустити, що в усіх випадках, коли процеси відчуження і привласнення здійснюються на добровільній основі, то, крім випадків прояву аль-

труїзму (безкоштовне відчуження благ – дари, спонсорство тощо), відчуження об'єкта власності здійснюється на тих чи інших засадах, а в ринковій економіці частіше за все – на еквівалентній основі.

У товарному господарстві відносини "присвоєння – відчуження" здійснюються, головним чином, за посередництвом ринку. Тут присвоєння "чужого" блага відбувається через відчуження "свого" на добровільній еквівалентній основі з обопільної згоди. Під час бартерного обміну (товар – товар) відчуження – присвоєння відбувається одночасно стосовно обох контрагентів у матеріально-натуральній формі. Відчужується річ, що не має для її власника споживчої вартості, і присвоюється та, у споживчих властивостях якої він зацікавлений. Використання грошей в обміні не змінює сутності цього процесу: реалізуючи свій товар, продавець його відчужує, але замість нього привласнює грошовий еквівалент. Оскільки гроші – найліквідніший товар, то їхній власник у будь-який час зможе придбати на них потрібні йому блага на ринку.

Отже, купівля-продаж товарів у будь-якій формі – це найбільш поширена у товарному господарстві сфера прояву економічних відносин власності.

Відносини власності не вичерпуються двостороннім вибором у процесі обміну, що відбувається на ринку. Іноді вони не набирають еквівалентної форми, властивої купівлі-продажу. Присвоєння об'єкта власності одним суб'єктом відбувається без усякої компенсації. Іншими словами, присвоєння чужої речі не супроводжується відчуженням своєї для нового власника, а для колишнього власника відчуження своєї речі не компенсується присвоєнням чужої (наприклад, націоналізація засобів виробництва без їх викупу, конфіскація майна, збір податків, мит тощо).

Водночас присвоєння може відбуватися без відчуження. Мова йде про ті чи інші об'єкти, що в момент їх привласнення не належали ще нікому. Тобто нічийне блага стає об'єктом власності. Це стосується, насамперед, благ, які дає природа без додат-

кових зусиль людини. У цьому випадку суспільство допускає, щоб права на них перейшли у руки приватних осіб (необроблена земля, водні ресурси, ліси тощо). Тоді ці блага з погляду індивідів не є даровими [4].

Досить поширене в економічній науці положення, згідно з яким власність виникає і розвивається відповідно до процесу виробництва. При цьому відносини власності розглядають пофазно, подібно до руху продукції (багатства) [1, с. 49].

Відносини власності, безперечно, пов'язані, образно кажучи, “вплетені” в систему господарських відносин. І в цьому контексті їхній рух відбувається відповідно до фаз руху виробництва: “виробництво – розподіл – обмін – споживання”. Разом з тим такий підхід до господарського аспекту власності є узагальненим і не системним. Різноманітний підхід до цього питання дає підстави сформулювати такі положення.

Господарський аспект власності – це власність конкретного суб'єкта на виробничі ресурси. Їхнє призначення – господарське використання з метою трансформації їх у блага, придатні для задоволення потреб людей (у товарному виробництві – покупців). Разом з тим, виробниче використання засобів і предметів праці, землі, робочої сили для їхніх власників має варіанти. Розглянемо головні з них щодо ринкової економіки.

1. Власник виробничих ресурсів використовує їх самостійно або у межах родини. Йдеться про безпосереднє поєднання (відсутність економічних відносин) факторів виробництва, живої й уречевленої праці. У науковій літературі таке поєднання отримало назву “тотожність власності й праці”. Тобто власник – господар – працівник поєднані в одній особі. Він може на тих чи інших засадах частково використовувати “чужі” засоби праці (наприклад, орендувати землю, брати у лізинг чи в прокат техніку), але продукт виробництва належить тільки господарю, який самостійно вирішує питання: що, як, скільки, з ким і для кого виробляти, у кого і за якими цінами купувати засоби виробництва.

Економічні відносини власності за тотожності із працею відсутні до моменту продажу вироблених товарів на ринку. До речі, ринок прийнято характеризувати як: місце (зона) купівлі-продажу товарів; сфера обігу; регуляторний механізм, але не підкреслюється, що ринок, передусім, – це відчуження – привласнення, обмін об'єктів власності з різною споживчою вартістю на добровільних еквівалентних засадах, як правило, за допомогою грошей. Частку останніх господар-власник знову використовує на ринку з метою купівлі необхідних для відтворення виробництва засобів і предметів праці.

2. Власник виробничих ресурсів для їхнього господарського використання (частково або повністю) наймає працівників. Виникають відносини двох власників – виробничих ресурсів і робочої сили. В економічних наукових джерелах вони характеризуються неоднозначно. За К. Марксом, це відносини експлуатації, тобто безоплатного привласнення роботодавцем додаткової вартості, створеної найманим працівником. Інші вважають, що наявне “партнерське” співробітництво. Для нас важливо підкреслити, що у цьому контексті існують відносини власності між двома суб'єктами господарської діяльності – роботодавцем (капіталістом) і найманим працівником. Насамперед, ці відносини виявляються при розподілі новоствореної вартості ($v + m$) на заробітну плату (v) і прибуток (m). Крім того, у виробництві економічний статус власника підприємства дає йому можливість здійснювати всі господарські функції.

3. Власник виробничих ресурсів може не займатися їх господарським використанням взагалі. Тоді між ним і підприємцем виникають відносини господарського використання майна. Останній одержує реальну можливість тимчасово володіти і користуватися об'єктом чужої власності. У цьому випадку власник ставить за мету збільшення благ на основі вже існуючих без особистої участі у процесі виробництва. Такі відносини не мають форми ринкових відносин типу “відчуження – присвоєння”, оскільки власник об'єкта власності не змінюється. Тут відносини власності модифікуються відповідно до того, що суб'єкт власності, який вступає в економічні зв'язки з іншими суб'єктами, набуває особливого статусу, і при цьому породжуються особливі форми економічних відносин. Серед них найбільш поширені оренда, лізинг, прокат, кредит. У всіх цих процесах власник виробничих ресурсів не сам організовує процес виробництва, а передає об'єкти власності у користування іншим суб'єктам господарювання (делегує функцію “користування”, залишаючи за собою функцію “володіння”). Тут виникають зв'язки тимчасового відчуження об'єктів власності одним суб'єктом і тимчасового присвоєння іншим. Кредит характерний за функціонування власності у вигляді фінансових ресурсів. Аналогічно оренді власник фінансового капіталу укладає угоду “відчуження – присвоєння” з іншим суб'єктом на обумовлений час і за обумовлену плату (позику грошей, трастові операції з цінними паперами тощо).

У всіх розглянутих процесах (оренда, лізинг, прокат, кредит) спільною ознакою є те, що тут виникають зв'язки тимчасового відчуження об'єктів власності одним суб'єктом і тимчасового їх привласнення іншим. Тобто

власник передає право користування й управління своїми об'єктами іншому суб'єкту, але зберігає право власності на них. За це він отримує певну плату і після закінчення обумовленого терміну отримує об'єкт своєї власності назад. Так утворився численний клас власників-рантьє, які безпосередньо не користуються своїми об'єктами власності, передають їх іншим і отримують за це "нетрудовий" дохід [4].

У господарському контексті власність прийнято розглядати як чинник, що істотно впливає на результати виробництва. При цьому практично загально визнаною є теза, згідно з якою органічна єдність індивідуальної і приватної трудової власності є першим фундаментальним законом господарської діяльності людини [5]. Приватна власність – "... найефективніша форма власності..." [2, с. 13]. Такі й подібні положення, якщо і не дискусійні, то потребують уточнення. На наш погляд, "тотожність власності і праці" не є чинником, що безпосередньо впливає на результати виробництва. Він лише створює найвищу із можливих мотивацію у власника – працівника до сумлінної і творчої праці. Безпосередній вплив на виробництво справляє професіоналізм і підприємливість власника. У системі факторів, що впливають на результати господарської діяльності в сучасних умовах, вирішальними чинниками є техніко-технологічна оснащеність підприємства, їхні розміри і менеджмент. У зв'язку з цим вважаємо обґрунтованою тезу (принаймні, в умовах НТР), згідно з якою у цілому по підприємству власність визначає близько 10% успіху господарської діяльності. Останні 90% залежать від складної системи як об'єктивно діючих, так і свідомо регульованих правових, економічних та організаційних відносин, яка може бути визначена як внутрішньогосподарський механізм роботи аграрних підприємств [7].

IV. Висновки

Із наведеного вище можемо зробити висновки, що економічний зміст категорії "власність" не вичерпується "привласненням" або "відчуженням", або "приналежністю" об'єкта власності конкретному "суб'єктові" (людині чи певній їхній спільності). Вважаємо, що становлення власності і власника є вихід-

ною умовою привласнення об'єкта власності тим чи іншим суб'єктом. Цей процес є сферою економічних відносин між людьми, а саме: відчуження – привласнення об'єктів власності може виявлятися в різних формах на еквівалентних чи нееквівалентних засадах. Людина може привласнити і нічийні об'єкти. Але в усіх випадках у результаті привласнення суб'єкт стає власником певного блага. Надалі починається його приналежність, процес використання чи передача у користування іншим (як правило, за певну винагороду й на обумовлений термін), реалізація об'єктів як капіталу або життєвого блага.

Відносини власності на виробничі ресурси безпосередньо визначають характер відносин господарювання й управління на рівні окремого виробничого осередку [4].

Список використаної літератури

1. Гош О. Теорія і практика приватизації постсоціалістичної державної власності / О. Гош // Економіка України. – 1993. – № 8. – С. 42–49.
2. Клішова О.В. Власність: зміст та тенденції у сучасних умовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / О.В. Клішова. – Донецьк, 1997. – 23 с.
3. Лазня І.В. Відносини власності в умовах формування ринкової економіки в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук / І.В. Лазня. – К., 1997. – 33 с.
4. Мельник Л. Наукові засади економічної сутності і сфер прояву відносин власності / Л. Мельник, А. Литвинова // Вісник академії митної служби України. – 2002. – № 4 (16). – С. 38–43.
5. Мочерний С. Проблеми людини в економічній теорії / С. Мочерний // Економіка України. – 1999. – № 1. – С. 72–79.
6. Политэкономический словарь / [под ред. Е.Ф. Борисова и др.]. – И. : Политиздат, 1964. – 303 с.
7. Полтавський Ю.А. Ринковий механізм діяльності новостворених агроформувань / Ю.А. Полтавський // Економіка АПК. – 2002. – № 6. – С. 92–97.

Стаття надійшла до редакції 13 лютого 2012 р.

Осацкая Ю.Е. Экономическое содержание и сферы проявления отношений собственности

В статье рассмотрены содержание и сферы проявления отношений собственности.

Ключевые слова: *собственность, производство, отношения собственности, производственные ресурсы.*

Osatskaya Y. The economic content and the scope of the manifestations of property relations

Considered the content and scope of the manifestations of property relations.

Key words: property, manufacturing, property relations, the production resources.